

Анарбек Н., Әрінова Б.А.,
Есеєва М.Т.

**Қазақстанда жоғары
білімнің дамуы: басқаруды
орталықтандырудан
институционалды дербестікке
дейін**

Бұл мақаланың аясында авторлар жоғары білім беру жүйесінің даму кезеңдерінің ерекшеліктеріне – жоғары оқу орындарының институционалды дербестікке көшуі мәселесіне назар аударады. Жоғары оқу орындарын орталықсыздандырудың кезеңдері атап көрсетілген: 1 кезең (20 ғас. басы – 1990 ж.) – білім беруді басқарудың орталықтанған кезеңі; 2 кезең (1991 – 1998 жж.) – жоғары білім беру жүйесінің реформалануы, орталықсыздандыруға өтудің заңнамалық және нормативтік базасы, жоғары оқу орындарын жекешелендіру; 3 кезең (1999 – 2010 жж.) – ҚР жоғары білім беру жүйесін орталықсыздандыруды басқару және қаржыландыру; 4 кезең (2011 ж. – бүгінге дейінгі аралық) – жоғары оқу орындарына институционалды дербестік берілген білім беру мекемелерінің дербестік жүйесін ендіру. Соңғы кезеңді сипаттай отырып, авторлар Қазақстандағы жоғары оқу орындарының институционалды дербестікке көшуінің дамуына толық талдау жасайды.

Түйін сөздер: жоғары білім беру, университет, дербестік, жоғары білім беруді басқару.

Anarbek N., Arinova B.A.,
Eseeva M.T.

**Development of Higher
Education in Kazakhstan:
from Centralization Control
to Institutional Autonomy**

In this article authors want to pay attention to features of a new stage of development of system of the higher education – transition of higher education institutions to the mode of institutional autonomy. In article the historical overview is carried out and stages of decentralization of system of the higher education are allocated: 1 stage (early 20th century–1990) – a stage of centralized management of education; the 2nd stage (1991 – 1998) – reforming of system of the higher education, formation of the legislative and regulatory base of transition to decentralization, privatization of higher education institutions; 3rd stage (1999 – 2010) – decentralization of management and financing of the higher education of RK; the 4th stage (2011 – till present) – implementation of system of autonomous organizations of education, provision of institutional autonomy to higher education institutions. Characterizing the last stage, authors of article carried out primary analysis of development of forms of institutional autonomy in the higher education institutions of Kazakhstan. It is known the foundation of the development of the national higher education system is the resolution of this question because since 2015 it is granted autonomy to national research universities, since 2016 – to the national higher educational institutions, and since 2018 – to the rest of the higher education institutions. We want to note that process of decentralization of the higher education already began from the first days of acquisition of independence, the functioning of higher education institution as autonomous organization is a logical conclusion of this process.

Key words: higher education, autonomy, university, the management of the University.

Анарбек Н., Аринова Б.А.,
Есеєва М.Т.

**Развитие системы высшего
образования Казахстана:
от централизации управления к
институциональной автономии**

В статье авторы выявили особенности нового этапа развития системы высшего образования – переход вузов в режим институциональной автономии, провели исторический обзор и выделили этапы децентрализации системы высшего образования Казахстана: 1 этап (нач. 20 в. – 1990 г.) – этап централизованного управления образованием; 2 этап (1991 – 1998 гг.) – реформирование системы высшего образования, становление законодательной и нормативной базы перехода к децентрализации, приватизация вузов; 3 этап (1999 – 2010 гг.) – децентрализация управления и финансирования высшего образования РК; 4 этап (2011 г. – по настоящее время) – внедрение системы автономных учреждений образования, предоставление институциональной автономии вузам. Характеризуя последний этап, авторами статьи проведен первичный анализ развития форм институциональной автономии в казахстанских вузах. Как известно, для развития отечественной системы высшего образования краеугольным камнем является разрешение данного вопроса, так как уже с 2015 года автономия предоставлена национальным исследовательским университетам, с 2016 г. – национальным высшим учебным заведениям, а с 2018 года – остальным высшим учебным заведениям. Отмечено, что процесс децентрализации высшего образования начался с первых дней приобретения независимости, логическим завершением названного процесса является функционирование вуза как автономной организации.

Ключевые слова: высшее образование, университет, автономность, управление вузом.

**ҚАЗАҚСТАНДА
ЖОҒАРЫ БІЛІМНІҢ
ДАМУЫ: БАСҚАРУДЫ
ОРТАЛЫҚТАНДЫ-
РУДАН
ИНСТИТУЦИОНАЛДЫ
ДЕРБЕСТІККЕ ДЕЙІН**

Кіріспе

Зерттеудің өзектілігі жоғары білім беру сапасын арттырудың маңыздылығымен анықталады. Жоғары білім беруді басқаруды орталықсыздандыру және жоғары оқу орындарының академиялық еркіндігін кеңейту жоғары білім берудің сапасын арттырудың бір жолы болып табылады. Жоғары оқу орындарына үлкен еркіндіктің берілуі және мемлекет тарапынан бақылаудың азайтылуы Қазақстанның 2010 жылдың наурыз айында қосылған Болон процесімен мақұлданады. Жоғары оқу орындарының дербестігі «Жаппай хартиядан бастап Болон процесіне қатысты барлық құжаттарда негізі салынған ұстанымдардың біріне» [1] жатады. Қазіргі уақытта Қазақстандағы жоғары білімнің дамуы жоғары оқу орындарының автономдық жүйеге өтуінің жаңа кезеңінде тұр. Соңғы жылдардағы зерттеулерде дербестіктің әлемдік деңгейдегі университеттердің дамуындағы маңыздылығы атап көрсетіледі.

Зерттеудің негізгі тұжырымында дербестік пен бәсекелестіктің бір арнада болуы инновацияның дамуына мүмкіндік әкелетіне туралы дәйектеледі. Қазақстандық жоғары білім беру мәселесімен көптеген ғалымдар айналысады. Бұл саланың әлеуметтік сферасына А.А. Әбішев, С.А. Абдыманапов, Е.Б. Аймағамбетов, Р.А. Алшанов, Е.М. Арын, Г.Н. Гамарник, Л.Я. Гуревич, Б.К. Дамитов, Т.О. Балықбаев, Ш.М. Каланова, Н.К. Мамыров, К.Н. Нәрібаев, Ғ.М. Мұтанов, Г.К. Ахметова, А.Қ. Мынбаева сияқты отандық ғалымдар үлкен үлес қосуда.

Зерттеудің мақсаты – отандық білім беру жүйесіндегі нормативтік құжаттарды талдау арқылы Қазақстандағы жоғары білім беру жүйесін орталықсыздандырудың кезеңдерін ашып көрсету, тарихи шолу жасау, қазіргі заманауи жоғары оқу орындарының институционалды дербестігінің даму формалары мен ерекшеліктерін анықтау және жоғары оқу орындарының дербестікке көшуін негіздеу.

Тәуелсіздік жылдардағы Қазақстанның жоғары білім беру жүйесін реформалаудың дәстүрлі кезеңдерін шартты түрде төмендегідей қарастырады:

Бірінші кезең (1991 – 1994 жылдар) – жоғары білім беру жүйесінің заңнамалық және нормативтік-құқықтық базасының қалыптасуы.

Екінші кезең (1995 жылдар) – жоғары білім беруді модернизациялаудың басталуы.

Үшінші кезең (1999-дан қазіргі уақытқа дейін) – жоғары білім беруді басқаруды және қаржыландыруды орталықсыздандыру, жоғары оқу орындарында академиялық еркіндікті кеңейту [2].

Зерттеу әдіснамасы мен әдістері

Зерттеуде жүйелілік, тарихи-педагогикалық, теориялық-салыстырмалы тұрғылар қолданылған. Білім беру жүйесінің тарихын дәуірлеуді әдіснамалық тұрғыдағы мәселе екендігін атап өткіміз келеді. Ғалымдар дәуірлеудің әртүрлі кезеңдерін, уақыттарын, ұстанымдарын және өлшемдерін ұсынды. Дей тұрғанмен, білім беру жүйесін дәуірлеуде ғалымдардың пікірлері бір арнаға тоғыспады. Мұны дәуірлеудің өз кезегінен бұрын басталғандығымен түсіндіруге болады [3].

Нақты тарихи-педагогикалық үдерістерді зерттеу кезеңдерді анықтауға мүмкіндік береді. Кез келген тарихи ғылымда ғылыми дәуірлеу тарихты зерттеудің бастамасы емес, керісінше оны оқып үйренудің нәтижесі болып табылатынын естен шығармауымыз керек.

Теориялық әдістер: педагогикалық құбылыстар мен оқиғаларды тарихи талдау әдісі, ҚР жоғары білім беру саласындағы нормативтік құжаттарды талдау, зерттеліп отырған мәселенің себеп-салдарын талдау әдісі.

Практикалық әдістер: институционалды дербестіктің (бақылау, әңгімелесу, сұқбаттасу, жоғары оқу орнының қызметтік өнімдері мен құжаттарын талдау) шынайы даму формаларын оқып үйрену; салыстырмалы талдау, жинақтау, қорыту.

Нәтижелері

ҚР жоғары білім беруді орталықсыздандыру кезеңдері

Қазақстандағы жоғары білім беруді орталықсыздандыру кезеңдерін анықтау біздің зерттеуіміздің негізгі міндеті болып саналады. Орталықсыздандырудың басты міндетіне бір жағынан, білім беруді рационалды негізде басқару процесін, екінші жағынан – жергілікті басқару органдары және білім беру мекемелерінен туындайтын бірыңғай жалпы мемлекеттік білім беру стратегиялары мен саясатын, сондай-ақ білім берудің еркіндік деңгейін көтеру мен позитивті бастамаларды табысты жүзеге асыруға мүмкін-

дік беретін мемлекеттік қолдаудың өлшемдерін атап көрсеткіміз келеді [4].

Отандық жоғары білім беру жүйесінің заңнамалық-нормативтік базасына, теориясы мен практикасына жасалған талдаулар бойынша 4 кезеңді бөліп көрсетуге болады:

1 кезең (20 ғас. басы – 1990 ж.) – білім беруді басқарудың орталықтанған кезеңі. Халыққа білім берудің Кеңестік кезеңі білім беруді басқарудың орталықтанған жүйесінің нақты көрінісімен сипатталады.

Жоғары білім беруді КСРО Жоғары және орта арнаулы білім беру министрлігі басқарды, сонымен қатар оның құрамында жоғары мектеп бойынша оқу-тәрбие және ғылыми-зерттеу жұмыстарын жақсарту мақсатында ғылыми негізделген ұсыныстарды; мамандарды дайындау мәселесінің болашақ жоспарын; ғылыми-педагог мамандардың кәсібилігін арттыруды дайындайтын Кеңес құрылды.

Жоғары оқу орындарын басқаруды негізінен кеңестік республикалардың жоғары және орта арнаулы білім беру министрліктері, сол сияқты олардың қарамағындағы салалық министрліктер мен ведомстволар жүзеге асырды. Әр жоғары оқу орнының КСРО жоғары оқу орындарының Ережелерінің негізінде жасалған және министрлік немесе ведомстволармен, сондай-ақ ішкі тәртіп ережелерімен бекітілген өз жарғылары болды.

2 кезең (1991 – 1998 жж.) – жоғары білім беру жүйесінің реформалануы, орталықсыздандыруға өтудің заңнамалық және нормативтік базасы, жоғары оқу орындарын жекешелендіру. Бұл кезеңде 1992 жылы ҚР «Білім туралы» Заңы қабылданды. Мұнда білім беру саласындағы мемлекеттік ұстанымдардан басқа жекеменшік жоғары оқу орындарын ашуға мүмкіндік беретін «білім беру мекемелерін меншіктік түріне қарай көптүрлендіру» қағидасы бар [5]. Осы қағидаға сәйкес бірқатар жекеменшік университеттері: 1991 жылы «Қайнар» университеті, 1992 жылы «Тұран» университеті, 1992 жылы «Қазақ құқықтану және халықаралық қатынастар» (ҚҚХК) институты ашылды. Бүгінгі таңда ҚҚХК кәсіби мамандарды дайындауда алдына қойған міндеттерін орындауды, ғылыми және оқу құрылымын анықтауды, материалдық-техникалық базасын жасауды, қаржылық құралдарын пайдалануды өзбетінше жүзеге асырады. Оқу жоспары мен бағдарламалары мемлекеттік стандартқа сәйкес келеді және ҚҚХК бітірушілер мемлекеттік үлгідегі дипломдарға ие болады.

Жекеменшіктік жоғары оқу орындарының арасында мемлекеттік жоғары оқу орындары

сияқты өзбетінше оқу үдерісін ұйымдастыруға, мамандарды таңдап тағайындауға, қаржылық мәселелерді шешуге еркіндік берілген. Мұның бәрі жоғары оқу орындарының әуелден-ақ оқу-тәрбие жұмыстарын өзбетінше ұйымдастыруға хақы бар екендігін көрсетеді.

Аталған заңның 17 бабында жоғары оқу орындарына дербестік мәртебесінің берілетіндігі туралы айтылады. Мәселен, 1993 жылы әл-Фараби атындағы Қазақ мемлекеттік университеті (ҚазМУ) дербестік мәртебесіне ие болды.

Жоғары оқу орындарын акционерлеу жоғары білім беруді реформалаудың маңызды бөлігі болып табылады. 1995 жылдың 25 желтоқсанында жоғары оқу орындарын акционерлеуді қарастыратын ҚР Президентінің «Жекешелендіру туралы» Жарлығы шықты. 1997 жылдың бірінші жартыжылдығында Қарағанды металлургиялық, Рудный индустриалды және Алматы технологиялық институтын мемлекеттіктен ажырату туралы қаулыға қол қойылды. 1997 жылы сонымен қатар мемлекеттік емес қатарға Алматы энергетикалық институты да қосылды [6]. Бұдан кейін Қазақ бас архитектуралық-құрылыс академиясы, Қазақ транспорт және коммуникация академиясы және Азаматтық авация академиясы акционерлендірілді. 2008 жылға қарай Қазақстанда 14 акционерлік жоғары оқу орны болды.

3 кезең (1999 – 2010 жж.) – ҚР жоғары білім беру жүйесін орталықсыздандыруды басқару және қаржыландыру.

1999 жылдың маусым айында Қазақстан Республикасының «Білім туралы» жаңа Заңы қабылданды. Бұл Заңда мемлекеттің білім беру саласындағы саясатының қағидаларының ішінде білім беру мекемелерін меншіктік түріне қарай өзгешелендіру қағидасы сақталды. Сол сияқты білім беру ұйымдарының академиялық еркіндігін және өкілеттілігін кеңейту туралы жаңа қағида атап көрсетілді. 8-бапта көрсетілген білім беру ұйымдарының дербес және өзбетінше әрекет етуін кеңейту, демократияландыру және орталықсыздандыруды басқару мәселелері білім беру жүйесінің міндеттері ретінде белгіленді [7].

1992 жылы ҚМЭБИ құрылды, ол 2001 жылы Орталық Азиядағы барлық институттардың бағдарламалап оқытуындағы пәндерді және оқытушыларды таңдауда қолжетімділік қарастырылған американдық кредиттік білім беру жүйесін ендірген бірінші жоғары оқу орны болды.

Аталған заңның 43-бабында мемлекеттік емес білім беру ұйымдарының мемлекеттік білім беру тапсырыстарын орындауға қатыса алатындығы туралы айтылады. 1999 жылдың

20 шілдесінде «ҚР Білім туралы Заңды жүзеге асыру туралы іс-шаралар жоспары» атты ҚР Үкіметінің қаулысы қабылданды. Осыған орай «Қазақстан Республикасында білім беру мәселесіне өзгерістер енгізу және толықтырулар дайындау» бойынша Қазақстан Республикасында жоба және Қазақстан Республикасы Үкіметінің 28 қаулысы дайындалды, олардың 13 жоғары білім беру жүйесіне арналды. 1991 жылдан бастап 2002 жылға дейін жоғары оқу орындарының қызметін регламенттайтын 70-тен астам маңызды нормативтік құжаттар қабылданды [8]. 2000 жылдың 30 қыркүйегінде Қазақстан Республикасы Президентінің Жарлығымен «Білім» мемлекеттік бағдарламасы бекітілді. Қазақстан Республикасы Президенті Н.Ә. Назарбаевтың ұсынысымен республикамыздың жоғары оқу орындарына студенттер қабылдаудың жаңа қағидаларына көшу қажеттілігі бойынша 1999 жылдың 24 сәуіріндегі Қазақстан Республикасы Үкіметінің № 464 «Қазақстан Республикасындағы мемлекеттік жоғары оқу орындарында студент контингентінің жаңа моделін қалыптастыру» туралы қаулысы дайындалып бекітілді [8].

Жаңа модельдің мәні әр мамандық бойынша емтихан қабылдау елімізде оқуға түсуші барлық абитуриент талапкерлерден бірыңғай тәуелсіз органда қабылдануымен ерекшеленді. 1999 жылдан бастап жоғары оқу орындарында студент контингентінің жаңа моделін қалыптастыру бұл абитуриент талапкерлерге конкурс бойынша мемлекеттік білім беру гранттары мен мемлекеттік білім беру кредиттерін беру арқылы қолданысқа енді.

2007 жылғы «Білім туралы» Заңда оқуға қабылдау үшін өзбетінше ереже, талаптар анықтау, білім беру оқу бағдарламаларын жасау, ғылыми және әдістемелік жұмыстарда нормативтер мен нормаларды қолдану, сонымен қатар білім алғандығы туралы өзіндік үлгідегі құжаттарды беруді анықтауға құқық беретін «білім беру ұйымдарының ерекше мәртебесі» түсінігі ендірілді. Анықтамаларға сәйкес мұндай ерекше мәртебеге ұлттық жоғары оқу орындары иеленеді.

Заңда ерекше мәртебеге ие білім беру ұйымдарының білім алғандығы туралы өзіндік үлгідегі құжаттарды бере алатыны, бірыңғай ұлттық тестілеуді қолданбай оқуға құжат қабылдау үшін өзгерістер ендіре алатыны жөнінде айтылады. Мұның айқын көрінісі ретінде бірыңғай ұлттық тестілеу нәтижесінсіз қабылдайтын Назарбаев университетін атауға болады.

4 кезең (2011 ж. – бүгінге дейінгі аралық) – жоғары оқу орындарына институционалды дербестік берілген білім беру мекемелерінің дербестік жүйесін ендіру.

Қазіргі уақытта білім берудің барлық деңгейлерінде және барлық бағдарламалық құжаттарда жоғары оқу орындарына дербестіктің берілуі жоғары білім берудің әлеуметтік тиімділігінің негізгі бір шарты екендігі мойындалған. Осы тақырыпқа арналған ресми құжаттардың ішінде ҚР Президентінің бекітуімен жарияланған «Қазақстан Республикасында білім мен ғылымды дамытудың 2016-2019 жылдарға арналған Мемлекеттік бағдарламасын атап көрсетуге болады, онда отандық жоғары оқу орындарының институционалды дербестігінің даму стратегиялары туралы толық айтылады: «Жоғары оқу орындарына кезең-кезеңімен академиялық еркіндік беру мәселесі бірінші кезекте халықаралық аккредитациядан өткендерге беріледі... Жоғары оқу орындарының академиялық, басқарушылық және қаржыландыру дербестігін кезеңдер арқылы кеңейтудің қағидалары енгізіледі, сонымен қатар жоғары оқу орындарының эндаумент-қорын қалыптастырудың механизмдері жасалады... Басқару органдарының корпоративтерін құруды қарастыру үшін жоғары оқу орындарын коммерциялық емес ұйымдарға трансформациялау жүзеге асады. Жоғары оқу орындарының білім беру сапасы бойынша қоғам алдындағы әлеуметтік жауапкершілігін арттыру шаралары қарастырылады. Дербестік жағдайындағы жоғары оқу орындарының қызметінің нәтижелілігін, шығындарының тиімділігін бағалаудың әдістемесі жасалады». [9].

2011 жылы субъектілердің ғылыми және ғылыми-техникалық қызметтерінің құқықтары мен міндеттерін жүйелеу, соның ішінде жоғары оқу орындарының қызметін реттеу туралы ҚР «Ғылым туралы» Заңы қабылданды. Н.Ә. Назарбаев «біз дербестік беріп отырған жоғары оқу орындары өздерінің оқу бағдарламаларын жетілдірумен шектеліп қалмауы тиіс, олар сонымен қатар ғылыми-зерттеушілік қызметті де белсенді дамытуға атсалысуы керек» деп атап көрсеткен [10].

Әрине, ғылыми айналымда және жоғары оқу орындарын басқару органдарында «институционалды дербестік» түсінігінің детерминациясы бойынша пікірталастар жүріп жатыр. БЖҒМ «Ақпараттық-аналитикалық талдау» АҚ орталығының және «Жоғары білім берудің бәсекелестікке қабілеттілігін арттыру механизмдерін жасау» аналитикалық шолуларына сәйкес институци-

оналды дербестіктің негізгі үш түрі бөліп көрсетіледі: басқару, академиялық және қаржылық.

Жоғары оқу орындарын *басқару дербестігі* олардың басқару органы құрамына сыртқы мүшелерді өзбетінше тандап ендіре алуға; ішкі құрылымдық жүйені (мектеп, факультеттер, кафедралар, институттар және т.б) қалыптастыруға; заңды тұлғаларды құруға; қызметке тандап алу және қызметтен босату үшін критерийлер дайындауға; жоғары лауазымды қызметтегі тұлғаларды (басқару құрамы) тағайындау мерзімін анықтауға; кадрларды (қызметтік талаптарды бекіту, таңдау өлшемдері, еңбекақы, қызметкерлердің жұмыстан босатылуы және жоғарылап өсуі) таңдауға және бөлуге құзырлы екендігін атап айтуға болады [11].

Бұл шолуда жоғары оқу орындарының *қаржылық дербестігі* олардың: мемлекеттік қаржыландыру қорларының кіріс-шығысын қалыптастыру және сақтау; оқу төлемақысын анықтау; қаржылық нарықта (құнды қағаздар нарығы) ссудалар алу және инвестициялау; облигациялар мен акциялар шығару; жылжымайтын мүліктің меншіктік құқығы иелену мүмкіндіктерімен анықталады.

Академиялық дербестік жоғары оқу орындарының студенттік контингентке байланысты өз бетінше шешім қабылдау, академиялық бағдарламаларды жасау, сонымен қатар оқу үдерісінің сапасын қамтамасыз ету мен бақылау механизмдерін жасау мүмкіндіктерімен анықталады [11].

1-кестеде Қазақстандағы жоғары оқу орындарының аталған үш форма негізінде институционалды дербестенуінің дамуы бойынша жасалған алғашқы талдаулары берілген.

Назарбаев университетін қаржыландыру көздерінің мемлекеттік бюджеттен алынуы қаржылық дербестіктің дамуының төмендігін көрсетеді.

Талқылау

Алайда, мемлекеттік бюджеттен қаржыландыруды біртіндеп азайту қажыландырудың басқа көздерінен НУ эндаумент қоры, халықаралық және қазақстандық ғылыми гранттар, сол сияқты оқуға төленетін ақыға сәйкес болуы мүмкін деп күтілуде. Ал әл-Фараби атындағы ҚазҰУ қаржыландыру көздері мемлекеттік бюджеттен, сондай-ақ бюджеттен тыс қаржылар, мемлекеттік-меншіктік серіктестік, ғылыми-зерттеушілік қызметтен қарастырылады.

1-кесте – ҚР жоғары оқу орындарының институционалды дербестенуінің даму формалары

Институционалды дербестенуінің формалары	Өлшемдері, көрсеткіштері	Жоғары оқу орындары
1	2	3
Академиялық	<p>Жалпы нормалар (өлшемдер, ережелер) университетке түсу;</p> <p>Абитуриенттердің университетке түсу квоталарынан (талапкерлер) айрылған аймақтар;</p> <p>Оқыту әдістері мен тәсілдері және емтихан өткізу түрлері; Оқыту тілі;</p> <p>Білім беру саласының оқу бағдарламалары</p>	<p>2010 жылдан бастап қазақстандық мектеп және колледж бітірушілердің бакалавриат бағдарламасы бойынша әрі қарай білім алу үшін Назарбаев университетінің Дайындау орталығындағы университет алды даярлық бағдарламасына түсуге мүмкіндіктері бар.</p> <p>Университеттің Мектеп бакалавриат бағдарламасына түсу конкурстік негізде жүзеге асады.</p> <p>Халықаралық пәндер олимпиадасының жеңімпаздары ретіндегі кандидаттар оқуға түсу үшін IELTS және TOEFL бойынша жүргізілген интервьюден кейін қабылданады.</p> <p>Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ және Е.А. Бөкетов атындағы ҚарМУ халықаралық деңгейдегі білім беру бағдарламаларын өзбетінше жасайды және оқытудың әдіс-тәсілдерін, түрлерін анықтай алады.</p> <p>Қазақ және орыс бөлімдерінде оқитын студенттердің кейбір кәсіби пәндерді ағылшын тілінде оқуға мүмкіндіктері бар.</p> <p>Назарбаев Университеті өзбетінше білім беру бағдарламаларын дайындайды, білім беру қызметін ұйымдастыру тәртібін анықтайды, оқуға қабылдау, оқу үлгерімінің ағымдағы бақылауын тексеру, аралық және қорытынды аттестациялауды жүргізеді.</p> <p>Ағылшын тілі негізгі оқыту тілі болып саналады.</p> <p>Университет мелекеттік тілде оқытуды қамтамасыз етеді.</p>
	<p>Магистратура, Phd докторантура дәрежесін ұйымдастыру мүмкіндігі бар;</p> <p>Жариялануға және басылымға (санкциялы) рұқсаты бар.</p>	<p>ҚазҰУ магистратурасының білім беру бағдарламасы халықаралық аккредитациялау агенттіктерінің аккредитациясынан өткен.</p> <p>Ағылшын тілінде оқитын топтар бар.</p> <p>2010-2011 оқу жылынан бастап ҚазҰУ магистранттары екі дипломды білім беру бағдарламасы бойынша, соның ішінде ТМД және ШБҰ елдерінің Желілік университеттерінде оқи алады.</p> <p>Университетте докторантура бойынша білім беру бағдарламасын орындау ғылым және білім берудегі жетекші шетелдік ұйымдармен тығыз байланыс жасау арқылы жүзеге асады.</p> <p>Назарбаев Университетінде әлеуметтік-гуманитарлық және жаратылыстану ғылыми бағытындағы білім беру бағдарламалары орта білімнен кейінгі, жоғары, жоғары оқу орнынан кейінгі және қосымша білім беру арқылы жүзеге асады.</p> <p>Магистрлік және докторлық диссертацияларды қорғау үшін отандық және шетелдік басылымдардағы жарияланымдар болуы тиіс.</p>
Қаржылық	<p>Университет бюджеті</p> <p>Кіріс алу бойынша қызметті бекіту</p> <p>Негізгі капиталды бекіту</p> <p>Шәкіртақы деңгейі</p> <p>Студенттерге қаржылық көмек</p>	<p>Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ қаржыландыру көздері 2011-2014 жылдары республикалық бюджеттің 65%, бюджеттен тыс құралдардың – 19 %, мемлекеттік-жеке серіктестіктен – 3%, ғылыми-зерттеу қызметінен – 13%-ті құрайды.</p> <p>Көру және есту қабілеті бойынша кемтарлар, жетім балалар, әке-шешесінің қамқорлығынсыз қалған балалар және (басқа қамқорлығындағы) және емтихан сессиясының нәтижелері тек «өте жақсы» деген баға алған студенттер мен магистранттар ғана мемлекеттік жоғары шәкіртақы алуға құқылы.</p> <p>Е.А. Бөкетов атындағы ҚарМУ қаржыландыру көздері: республикалық бюджет; жергілікті бюджет; мамандарды дайындауға қатысты бюджеттен тыс қаржылар; ақылы қызметтер көрсету.</p> <p>ҚМЭБИ шәкіртақы және жеңілдіктерді студенттің академиялық оқу үлгерімі және материалдық жағдайына қарай ұсынады. ҚМЭБИ мынадай шәкіртақы тағайындайды: бірінші курс студенттері үшін; ҚМЭБИ оқитын студенттер үшін; «оқу-жұмыс» бағдарламасы бойынша оқитындарға, зейнеткер балалар; толық емес отбасындағы балалар; жетімдер; бір отбасының балалары.</p>

Институционалды дербестенуінің формалары	Өлшемдері, көрсеткіштері	Жоғары оқу орындары
1	2	3
Басқарушылық	<p>Университет ректорын тағайындау; Университет ректоры қызметінен босату; Оқу кеңесінің мүшелерін сайлау және босату</p>	<p>Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ және Е.А. Бөкетов атындағы ҚарМУ ректорларын тағайындау және орнынан босату ҚР Президентінің Жарлығымен орындалады. Оқу кеңесінің мүшелерін тағайындау және орнынан босату университет ректорының бұйрығымен орындалады.</p>
	<p>Университеттің қамқоршылар кеңесіне мүшелікке сайлау Университеттің Қамқоршылар кеңесінің жұмысын бақылау Университет кеңесінің мүшелігі Университет кеңесін бақылау</p>	<p>Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ Оқу кеңесі кеңес беру – ақылдасу органы болып табылады. Корпоративтік басқару ендірілген: бақылау кеңесі құрылған. Барлық университеттерде ерекше мәртебемен Қамқоршылар кеңесі, Оқу кеңесі коллегиялы басқарудың басқа түрлері де қызмет етеді. Назарбаев Университетінің Жоғары қамқорлық кеңесі Қазақстан Республикасы Президентінің басшылығымен жұмыс істейді. Басқару кеңесі, сол сияқты профессор-оқытушылар сенаты құрылған. Е.А. Бөкетов атындағы Бақылау кеңесі Қазақстан Республикасының Білім және ғылым министрі Т. Балықбаевтың бұйрығымен құрылған.</p>

Е.А. Бөкетов атындағы ҚарМУ қаржыландыру көздері республикалық бюджеттен, жергілікті бюджеттен, бюджеттен тыс қаржылардан, мамандарды дайындаудан, ақылы қызмет көрсетуден түскен қаржыдан алынады. Бұл мәліметтерге орай соңғы көрсетілген екі жоғары оқу орнының қаржылық дербестігі шамамен 35-40%-ке сәйкес келеді.

1-кестеден көріп отырғанымыздай, жоғары оқу орындарын басқару қызметі әл-Фараби атындағы ҚазҰУ Оқу кеңесі, Назарбаев Университетінің Жоғары қамқорлық кеңесі және Е.А. Бөкетов атындағы ҚарМУ Оқу кеңесімен жүзеге асырылады. Бұл ҚР жоғары оқу орындарында біртіндеп басқару дербестігінің дамып келе жатқандығын көрсетеді.

Бұдан әрі жоғары оқу орнының институционалды басқаруға көшу жағдайында академиялық, қаржылық және басқарушылық дербестіктің болуы шарт деген тұжырым жасауға болады.

Дегенмен, Қазақстанда әлі де жоғары оқу орнының толық институционалды дербестікке көшуінің жүйесі жасалған жоқ деп айтуымызға болады.

Егер, бір университетте академиялық және басқарушылық дербестік басым болса, онда қаржылық дербестік төменгі көрсеткішке ие, яғни қаржыландыру мемлекет есебінен жүзе-

ге асады, сол сияқты керісінше, егер қаржылық дербестік мемлекеттік емес қаржы көздерінен орташа көрсеткішке жетсе, онда жоғары оқу орнын басқаруда Қамқорлық кеңесі заңнамалық өзгертулерге орай кейбір мүмкіндіктерінен айырылып қалады.

Қорытынды

Қорыта айтқанда, жоғары оқу орындарын дербестендіруді табысты дамыту үшін жоғары оқу орындарына мемлекеттік бақылауды реттеуді жоғары оқу орындарында коллегиялы басқару жүйесін ендіру мен реттеудің қажеттігі байқалды.

Сондықтан қамқорлық кеңесінің рөлін күшейтуді және Оқу кеңесі, Қамқорлық кеңесі және ректордың басқару агенттіктері арасындағы құзырлығын нақтылаудың тиімді болатынына көз жеткізуге болады.

Сонымен қатар жоғары оқу орындарының мемлекеттен бөлектенуі оларға қаржыландыруды өзбетінше жоспарлауға үлкен мүмкіндік тұғызар еді. Қаржыландыру көздерінің тұрақтылығы жоғары оқу орындарының өзін-өзі басқара алуының шарты болып саналады, ал ол үшін мақсатты тұтас капитал, Қазақстанның жоғары оқу орындарында эндаумент қорларын жасау қажеттілігі сөзсіз.

Әдебиеттер

- 1 Давыдов Ю. Болон үдерісі. Миф әлде шындық? // Ресейдегі жоғары білім беру. – 2005. – № 10. – 6-бет.
- 2 Қазақстандағы жоғары білім беру. РҚАО рейтингтік аналитикалық қызметі – Алматы, 2012. –18 б. <http://www.rfcaratings.kz/reports/Education.pdf>
- 3 Игібаева А.К. Қазақстандық білім беру жүйесінің қалыптасуы: кезеңдену мәселесі және дамуы /мақалаға сілтеме:<http://articlekz.com/node/2363>
- 4 Кәсіби білім беру. Сөздік. Кілттік ұғымдар, терминдер, өзекті лексика / С.М. Вишнякова. — М.: НМЦ СПО,1999.
- 5 Қазақстан Республикасының «Білім туралы Заңы» № 1153-ХІІ. – 18 қаңтар 1992 ж. – Алматы, 1992.
- 6 Ерниязова Ж. Қазақстан Республикасы білім беру жүйесін реформалау //Қазақстан жоғары мектебі. – 2004, – №4. – 36-42 б.
- 7 Қазақстан Республикасының «Білім туралы Заңы» 7 маусым 1999 жыл. – Алматы, 2001.
- Білім және ғылым министрлігі Қазақстан Республикасы // edu.gov.kz
- 9 Қазақстан Республикасында білім беру мен ғылымды дамытудың 2016-2020 жылдарға арналған Мемлекеттік бағдарламасы // <http://adilet.zan.kz/rus/docs/U1600000205>
- 10 Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә. Назарбаевтың «Қазақстан – 2050: Бір мақсат, бір мүдде, бір болашақ» атты жыл сайынғы Қазақстан халқына жолдауы. 14 желтоқсан, 2012. // http://www.akorda.kz/ru/events/astana_kazakhstan/participation_in_events/poslanie-prezidenta-respubliki-kazahstan-lidera-nacii-nursultana-nazarbaeva-narodu-kazahstana-strategiya-kazahstan-2050-novyi-politicheskii-
- 11 Жоғары білім берудің бәсекеге қабілеттілігін арттыру механизмдерін жасау. Аналитикалық шолу. АҚ «Ақпараттық-аналитикалық орталық». – Астана, 2012. – 308 б.

References

- 1 Davydov, Yu (2005). The Bologna Process. Myth or reality? Higher education in Russia, 10, 6-13.
- 2 Higher education in Kazakhstan. Analytical service of the rating agency RFCA. – Almaty, 2012. – P. 18 <http://www.rfcaratings.kz/reports/Education.pdf>
- 3 Igbayeva A.K. Problems of periodization, stages of formation and development of the educational system of Kazakhstan / Link to the article: <http://articlekz.com/node/2363>
- 4 Vishnyakova, S.M. (1999). Professional education. Dictionary. Key terms, terms, current vocabulary. M.: NMC SPO.
- 5 Law of the Republic of Kazakhstan of January 18, 1992, No. 1153-XII «On Education». A., 1993
- 6 Erniyazova, J. (2004). Reforming in the field of the education system of the Republic of Kazakhstan. High School of Kazakhstan, 4, 36-42.
- 7 Law of the Republic of Kazakhstan of June 7, 1999 «On Education». A., 2001
- 8 The Ministry of education and science of the Republic of Kazakhstan // edu.gov.kz
- 9 The State Program for the Development of Education and Science of the Republic of Kazakhstan for 2016-2019 // <http://adilet.zan.kz/rus/docs/U1600000205>
- 10 Message of the President of the Republic of Kazakhstan – Leader of the Nation of Nursultan Nazarbayev to the People of Kazakhstan «Strategy» Kazakhstan-2050 «: a new political course of the state» December 14, 2012 // http://www.akorda.kz/ru/events/astana_kazakhstan/Participation_in_events/poslanie-prezidenta-respubliki-kazahstan-lidera-nacii-nursultana-nazarbaeva-narodu-kazahstana-strategiya-kazahstan-2050-novyi-politicheskii-
- 11 Analytical review «Development of mechanisms to improve the competitiveness of higher education.» – JSC «Information and Analytical Center», Astana, 2012.